

УДК 821. 161.2'06-32.09

DOI <https://doi.org/10.31652/3041-1084-2025-5-03>

В'язнична поезія: незнищений голос справжньої літератури

Prison Poetry: The Indestructible Voice of True Literature

Ковалів Юрій Іванович,

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0002-3262-9837
profkovaliv@ukr.net*

Анотація. Історія української літератури виглядає неповною. З неї під різними, не завжди виправданими мотивами витіснено її важливі події, жанрово-стильові структури. Однією з них стала в'язнична поезія, започаткована Т. Шевченком, подовжена політв'язнями й в'язнями сумління другої половини ХХ ст. Нарисова стаття має на меті заповнити кричущу «білу пляму». Письменники за колючими дротами комуністичних концтаборів стали не тільки найпопліднішими опонентами «соцреалістів», а й творили чесну, справжню літературу, опинившись на її маргінесах, спробувалися на твори високої художньої вартості. Крім відомих авторів (М. Руденко, І. Світличний, М. Осадчий, О. Різників, Т. Мельничук, В. Стус, І. Калинець, Ірина Калинець, М. Горбаль, С. Сапеляк та ін.), великий корпус в'язничної лірики формували інші автори. Вони за умов репресій панівного режиму свідомо зробили екзистенційний вибір неугнаної особистості, постоїлої в сукупному образі ліричного героя як носія людської гідності, національних цінностей, гуманістичних переконань. Політв'язні й в'язні сумління своєю творчістю заперечували комуністичну систему, котра судила їх за поезію, ідентифіковану не за художніми, а політичними

й кримінальними критеріями. «Захалєвні» вірші, з'явившись після розпаду СРСР, сприймаються як безцінний документ героїчного чину, незламного духу, прочитуються як змістовна сторінка української літератури, відтворюють вольовий психотип українця. Повернення їх у літературний обіг дозволяє бачити українську літературу цілісним явищем національної історії.

Ключові слова: в'язнична поезія, самвидав, «мала зона», «велика зона», концтабір, заслання, невгнута особистість.

Abstract. The history of Ukrainian literature remains incomplete. Significant events, genres, and stylistic formations have been excluded from it for various (often unjustified) reasons. One such omission is prison poetry, initiated by Taras Shevchenko and continued by political prisoners and prisoners of conscience in the second half of the twentieth century. This overview article seeks to fill a glaring gap. Writers behind the barbed wire of communist concentration camps were not only the most steadfast opponents of the “socialist realists” but also creators of honest, authentic literature who, despite being relegated to the margins, produced works of high artistic value. Alongside prominent figures such as M. Rudenko, I. Svitlychnyi, M. Osadchyi, O. Riznykiv, T. Melnychuk, V. Stus, I. Kalynets, Iryna Kalynets, M. Horbal, S. Sapeliak and others, a substantial corpus of prison poetry was created by lesser-known authors. Under the repressive conditions of the ruling regime, these poets consciously embraced the existential stance of the unbroken individual, embodied in the composite image of the lyrical hero as a bearer of human dignity, national values, and humanistic ideals. Their work challenged the communist system, which judged poetry according to political and criminal criteria rather than artistic merit. The clandestinely written “bootleg” poems, published after the collapse of the USSR, are now regarded as invaluable documents of heroic action and indomitable spirit, read as a significant page in Ukrainian literature, and reflecting the strong-willed national character of the Ukrainian people. Restoring them to the literary canon allows Ukrainian literature to be seen as a complete and integral phenomenon of national history.

Keywords: prison poetry, self-publishing, “small zone”, “large zone”, concentration camp, exile, unbroken personality.

Постановка проблеми. Українське письменство ХХ століття було розчахнене не лише на «материкове» й еміграційне, а й в межах УРСР панівне, «соцреалістичне», та андеграундне. Особливо давалося взнаки його розмежування на несумісні блоки в 60–80-і рр., помічалось непримиренне протистояння псевдолітературного офіціозу, котре, леліючи компартією, заповнило простір літератури, й аутсайдерів. Їх представляли апологети «мистецтва для мистецтва» (Київська й Бахмацька школи) й письменники-політв'язні. Витіснені поза береги літератури, лишаючись в її осередді, вони спромоглися на твори високої художньої цінності, на відміну від «соцреалістів» (за окремими винятками). Особливе значення має «захальна поезія» політв'язнів і в'язнів сумління, котрі не визнавали радянських різножанрових імітацій, протиставили їм чесні тексти, вистраждані в концтаборах і засланнях, заперечували радянський абсурд буття, коли поезія засуджувалася за статтями кримінальних кодексів, обстоювали іманентний сенс письменника, бо одна річ писати за комфортних обставин оранжерейної компартійної опіки, інша – за колючими дротами. Не всі їх твори мали високий художній рівень, як лірика М. Руденка, І. Світличного, М. Осадчого, В. Стуса, І. й Ірини Калинців, Т. Мельничука та ін., але вони, виконуючи катарсисну, психотерапевтичну функцію для кожного автора-каторжанина, ставали неоціненним документом незламного чину, заповнювали ще одну сторінку історії української літератури, як би репресивний режим не силкувався її знищити.

Мета статті виправдати присутність в'язничної поезії в українській літературі.

Методика статті полягає в застосуванні технології пильного читання при декодуванні в'язничних реалій як тексту.

Основні дослідження та публікації цієї теми зазначені в 9-му томі «Історії української літератури. Кінець ХІХ – поч. ХХ ст.», що має бути вже надрукований.

Виклад основного матеріалу Письменники-політв'язні та в'язні сумління – найпослідовніші опоненти «соцреалізму» й комуністичної системи засвідчили, що між справжньою літературою й псевдолітературним офіціозом, культивованим компартією, не може бути жодного порозуміння, усвідомлювали свою інакшість як на «малій» (концтабір, поселення), так і на «великій зоні» (вся територія СРСР). Вони були не перші. М. Дубовик (розстріляний 7 липня 1941 р.

за участь в «націоналістичній організації» «Просвіта») у листах, підписаних «Сад» (Союз аграрних діячів), рідше «Сула», надісланих М. Рильському, П. Тичині, М. Бажану, В. Сосюрі, О. Корнійчуку, ідентифікував «орденоносних» письменників «блюдолизами», котрі вихваляють «те, від чого весь світ сахається». Політв'язні чітко усвідомлювали неподоланне двосвіття літератури, коли, за словами М. Самійленка, одна частина поетів поневірялася «в Карабасі, Інті, Норільську», іншій – «відкупного давали Тичини, Рильські...».

Талановиті політв'язні Г. Кочур, М. Руденко, І. Світличний, М. Осадчий, О. Різників, Т. Мельничук, В. Стус, І. Калинець, Ірина Калинець, М. Горбаль, С. Сапеляк (їх поезії проаналізовані в 9 т. «Історії української літератури. Кінець XIX поч. XX ст.») творили справжні художні цінності, небезпечні для влади. Першорядною для них була «книга про українське дисидентство! Саме українське!», як наголошував М. Осадчий в повісті «Мадонна», переконаний, що «воно переважає всі інші національні секції». В'язнична література мала свою традицію, починаючи з «Моління Данила Заточника» (XII чи XIII ст.). Найвиразніше така тенденція, освоєна Т. Шевченком, апробована І. Франком, П. Грабовським, Б. Кравцевим, І. Крушельницьким, О. Влизьком, М. Драй-Хмарою та ін., проявилася в поезії. Комуністичний режим ніколи не трактував художні твори в їхній іманентній сутності, а лише як частину ідеології й державного господарства. Тому не дивно, що поезію, навіть «чисту», судили за кримінальним кодексом, тобто розглядали її як... кримінальний факт, а не мистецтво, а в українському просторі – як політичну діяльність, підверстану під певну статтю, що свавільно накладалася на лірику М. Адаменка, Галини Гордасевич, З. Красівського, В. Стуса, Ірини й І. Калинців, М. Горбалья, Т. Мельничука, С. Сапеляка та ін. І. Паламарчука (1951), В. Стуса (1985) кидали в карцер за писання віршів. Виникали заборони з їх друкуванням, хоча автор міг і не перебувати за ґратами, як сталося з Д. Кулиняком. За створення підпільної молодіжної націоналістичної організації «Вісники свободи України» й антирадянську агітацію та пропаганду його виключили з Херсонського мореплавного училища (1964). Він як неповнолітній відбувся арештом, потрапив під пильне око спецслужб (««Я юності не знав...». Ми з нею розминулись, / В похмурих коридорах КДБ»), лише 1981 р. зміг дебютувати («Біля вогнища»).

Автори-каторжани знаходили вихід, вдаючись до досвіду Т. Шевченка, в «захальній літературі», записували тексти на цигарковому папері, переховуючи їх, іноді передаючи на «велику зону», звідки вони потрапляли за кордон, виходили окремими книжками (І. Калинець, В. Стус, С. Караванський, М. Горбаль та ін.), просочувалася на сторінки еміграційних видань або самвидаву: «Сучасність», «Визвольний шлях», «Український засів», «Пороги», «Віко», «Кафедра»; збірники «Лихо з розуму» (Париж, 1968), «Поезія з-за колючих дротів (Слово репресованих Москвою українських поетів)» (Мюнхен, 1978: з передмовою С. Галамая).

Існувало кілька варіантів ідентифікації такої поезії. Її називали «поезією політв'язня» (Б. Барладяну, збірка «Між людством і самотністю», 1975), «невільничою поезією» (М. Самійленко, збірник «З облоги ночі», 1993), «поезією з-за ґрат» (антологія в упорядкуванні Олени Голуб, 2012), «табірною поезією», однак найвідповіднішою стала в'язнична поезія. Вона виявляла непохитність людського духу, була адекватною відповіддю пасіонарія на жорстокі виклики режиму, продовжувала традицію повстанської поезії, котру представляли Марта Гай (псевдо Галини Голояд), Катерина Мандрик-Куйбіда та ін. Поети, щойно повстанці, переконані оунівці, брали участь в роботі підпільної організації «ОУН-Північ», яку очолив легендарний М. Сорока, причетний до 61-денного повстання в Особливому таборі №2, або Горлагу (1953), 42-денного – в Кенґірі (1954). Діяла підпільна організація воркутянського «Речлагу», названа «групою Паламарчука». Її керівника І. Паламарчука, ув'язненого за участь в УПА (1945), засудженого за вердиктом Військового трибуналу Біломорського ВО (1952), розстріляли разом з побратимами 22 грудня у Вологодській тюрмі. У його віршах висвітлено невгнутий характер політв'язня, переконаного, що спротив комуністичному режиму продовжать нащадки: «Не жахнуса, Україно люба, / Якщо десь за мурами тюрми / Вирвуть очі, виб'ють мені зуби / І на смерть затопчуть чобітьми. / Скорше я жахнуса на тім світі / І на Бога кинусь, якщо Він, / Зробить так, що згублять тебе діти». Послідовно чесний Т. Шинкарук – колишній повсталець й політв'язень сталінських й брежнєвських таборів (1956–1970, 1971–1981) відмовився від помилування, протестуючи проти сфальсифікованої справи, тому його стратили (1981). Свою табірну поезію він під псевдонімом Марко Зацькований упорядкував

в передсмертну збірку «Скарбниця моєї душі». Дебютна віршова книжка «Не вертайтесь, літа мої...» М. Волинця побачила світ 1999 р., хоч перші публікації з'явилися в журналі «Радянський Львів» й газеті «Молодь України» наприкінці 40-х років. На його творах позначився досвід учасника антинімецького підпілля, одного із засновників Спілки вільної української молоді, політв'язня (1951–1957, 1980–1983), переконаного, що «минеться ніч комуністична, / Настане ранок український». Я. Гасюк, засуджений 1948 р. за участь в підпільній діяльності ОУН, після звільнення концтабору в Інті (1956), ініціював підпільну організацію «Об'єднання», за що знову був спроваджений (1959) на дванадцять років каторги, постійно віршував, лише в 90-х роках надрукував кілька добірок в альманасі «Біль» (1990, 1995), у журналі «Зона» (1993, 1994, 1996, 1997). Вірші оунівки Галини Берізки (псевдо Галини Бровченко), яка відбувала «покарання» в Норильську (1946–1955), з'явилися вперше в «Літературній газеті» (1959) завдяки Т. Масенку, згодом в альманасі «Поезія» (1989, 1993), окремими книжками «Недоспалені листи» (1997), «Вибране» (2000), «Про все пам'ятаю» (2003). Ірина Сенік, причетна до роботи крайового відділу пропаганди ОУН, відбула «покарання» в Іркутській й Кемеровській областях (1946–1968), згодом у мордовських концтаборах (1972–1983), писала вірші, означені народно-поетичною тропікою, оприлюднила інтермедіальне видання «Вірші, вишивки, листи» («Сучасність». 1977), збірку «Сувій полотна» (1990). Підпільниця ОУН, політв'язень радянських концтаборів (1948–1955) Оріся (Ірина) Матешук у своїх творах, запізно надрукованих у збірці «Відважні, щирі, неповторні» (2003), обрала гасло «contra spem spero» Лесі Українки. Колишній чемпіон СРСР із класичної боротьби, учасник похідних груп ОУН Є. Чередниченко, відбуваючи каторгу на «Воркутавугіллі» (1943–1956), мусив тримати свої вірші переважно в пам'яті, вони з'явилися в 90-х роках (збірки «З того світу», 1991; «Воскресіння», 1993). Так само районний керівник ОУН В. Косовський, котрому випало відбувати «покарання» теж на «Воркутавугіллі» (1943–1965), дебютував у роки незалежної України («В терні колючому», 1993), обстоював справжнє покликання поета в тяжких випробуваннях, котрі «Господом даровані людині». Зазнавши сталінських (1937–1949) й брежнєвських (1966–1971) репресій, М. Масютко не міг друкуватися за умов панування радянської літератури, хоч писав із 40-х років вірші й оповідання,

знаходив «сили збудить, запалити / Порох байдужих сердець». Б. Мацелюх після ув'язнення (1949–1954) налагодив наукове життя, але не літературне, лише 2000 р. видав інтермедіальну збірку «Двокрилля» (поезія й малярство). М. Кульчинський – побратим І. Сокульського, заарештований за розповсюдження самвидаву (1969), надрукував «Вибір поезій» в «Українському віснику» (1970), видав книжку «Загратоване світло» в 1997 р. Засновник Спілки української молоді Галичини (1972), політв'язень (1973–1978) Д. Гриньків зміг опублікувати свої збірки «Подорож з червоного у синьо-жовте» (1991), «Панас Заливаха» (1992) та ін. в роки незалежної України.

Майже не збережено віршових творів оунівця М. Луцика – в'язня польських, німецьких, угорських, радянських концтаборів. П. Василевський (псевдо Блажунь), засуджений за участь оунівському й повстанському русі, учасник організації «Північне сяйво» (Комі АРСР), викритої в лютому 1950 р., таємно віршував, але ніде не друкувався, навіть після звільнення за часів незалежної України, дав собі скромну самооцінку: «Я – не поет, я – українець тільки. / Довіку скрізь сповнятиму наказ / Моєї рідної ОУНівської спілки: / Змагати ворога всіляко – раз-у-раз...». Так само політв'язень (1953–1955, 1955–1956) І. Гончар – засновник антирадянської молодіжної організації (1950), а в 60-ті роки – член таємної демократичної групи на Київській ГЕС не оприлюднив своїх віршів, у яких узагальнено невгнаний досвід свого покоління: «Та стали ми дорослі не роками, / А тим, що мук зазнали у тюрмі». Досвідченого політв'язня Ю. Литвина, причетного до діяльності «Братства вільної України», Руху спротиву (в різних формах) комуністичному режиму, зокрема УГГ, радянська влада постійно засилала на каторгу (1953–1955, 1955–1965, 1974–1977, 1979–1984), де він помер в чусовській лікарні. Перепохований разом із В. Стусом й О. Тихим на Байковому кладовищі (1989). Ю. Литвин передбачив свою долю: «Не говори мені про день розлуки. / Він прийде, наче фатум, все одно / І дасть нам випити по саме дно / Свинцевий келих чорної отрути». За життя не було надруковано жодної його поезії. Добірка «Табірні вірші» з'явилася в журналі «Сучасність» (1993. Ч. 3). Лірика Ю. Литвина привертає увагу медитаціями невгнаної особистості («Не осуди, коли мої вірші...»), тонким сердечним переживанням («Холодним паутинням вкрилося чуття...»), високою культурою віршування

(сонети), схильністю до говірного вірша, сповненого експресивними візіями природної стихії (Море»), Голодомору («Чуєте?»).

Концтабір для багатьох ставав школою національної мужності й людської гідності, як для М. Василенка. Його національні переконання й літературні смаки сформувалися в Інті (Комі АРСР) під впливом Г. Кочура, Д. Паламарчука та ін., згодом зумовили участь в дисидентському русі, позначилися на віршах, котрі вийшли збірками, починаючи з 90-х років: «Небовий ключ», «Очна ставка» тощо. Так само табірні обставини Мордовії, спілкування з М. Сорокою, Л. Лук'яненком, О. Тихим та іншими кристалізували національну свідомість сатирика й лірика Г. Гайового, засудженого (1962) на п'ять років за доносом. Віршування виконувало й психотерапевтичну функцію, очевидно, тому до нього зверталися прозаїки. Збірка «Блакитний коваль» О. Бердника була надрукована у видавництві «Смолоскип» (Торонто–Балтимор, 1975). З'явилися «Тюремні вірші» разом із «Сибірськими новелами» (1990) Б. Антоненка-Давидовича. Збірки «Сутичка з тайфуном» (1980), «Ярина з городу Хоми Черешні» (1981), «Моє ремесло» мовознавця, колишнього оунівця, поширювача авторського самвидаву й протестних листів, політв'язня (1944–1960, 1965–1979) С. Караванського друкувалися в еміграційних видавництвах й виданнях.

Правозахиснику З. Красівському, крім ув'язнення (1949) за зв'язок з УПА, засудження (1967) у справі Українського національного фронту (п'ять років тюрми, сім років суворого режиму), довелося пережити пекло психіатричних лікарень («Уже нема ілюзій. / В дурдомі я. Поволі думка мре»). Його рукописи «На сполох» й «Литаври», привезені із спецзаслання (1959), втрачено. За збірку «Невольничі плачі» (з'явилися завдяки С. Караванському в Брюсселі, 1993) й поему «Тріумф сатани» проти нього сфабрикували нову справу за ст. 70 ч. 2 КК РРСФР (1973). Віршову книжку «Месник» він поширював як самвидав. «Принади» радянської каторги й психіатрії, абсурд сфабрикованих справ (1956–1967, 1971–1983) пережив А. Lupinіc. На жаль, його вірші не з'явилися друком. У них проступала параноїдальна дійсність, «дерева з обтятим віттям – каліки дерева», «люди, уярмлені Молохом» «загратовані Золоті Ворота на шляху, / Що веде в Нікуди», збожеволілий півень, котрий «кукурікає вовчим голосом». Поезії С. Гури – жертви радянської психіатрії (1985–1986) з'явилися в самвидаві, у журналі «Пороги», у

«Літературній Україні». Він усвідомлював, що в антилюдському соціумі «бути собою – / це просто страшно». Так само психіатричної «опіки» (1952–1953, 1974–1975, 1981) зазнав історик і юрист Є. Крамар: «скрізь якісь химери бачу, / А так хотілося б – людей».

Репресії для деяких в'язнів сумління стимулювали шлях до Бога, на який ступив поет, художник, бандурист М. Сарма-Соколовський (1910–2001), 1942 р. рукоположений єпископом Мстиславом (Скрипник) в диякони, а єпископом Сильвестром – у священники УАПЦ. На той час він, маючи досвід репресованого за причетність до СУМу (Соловки, 1930–1934), брав участь в похідних групах ОУН, згодом – в підпіллі ОУН (Коломия), був засуджений до страти трибуналом Прикарпатського військового округу, але опинився в ГУЛАГу (Інта, Абез, 1948–1961). Видав збірку «На осонку літа» (1980) під псевдонімом Сарма, за що «компетентні органи» спровадили його «досиджувати термін» (1984). Постійно писав поезії, в яких висловлював свої переконання, навіть полемізував із віршем, що став гімном України: «СПІВАЄМО «ЩЕ НЕ ВМЕРЛА...» / а хіба вона мала вмерти?». Відбувши заслання за участь в Українському національному фронті (1967–1973), зазнавши ув'язнення за сфабрикованою справою (1980–1986), Я. Лесів прийняв сан священника УГКЦ, провів молебні при перепохованні В. Стуса, О. Тихого, Ю. Литвина. Його збірка «Мить» з'явилася в упорядкуванні Надії Світличної (Нью-Йорк, 1982), в 90-і роки — «У небі пісня обірвалась» (1992). Філософічні мініатюри Я. Лесева не обмежені фіксуванням концтабірного антисвіту («Розпука як дев'ятий вал...», «В бараці тьма і за баракком ніч...»), бо Господня присутність в душі в'язня додає їй сили, і тоді «літній вечір як Бог / Вмиротворює світ». Аналогічну еволюцію пережив літературний критик, есеїст, найвідоміший в'язень сумління Є. Сверстюк. Після пермських концтаборів й заслання в Бурятію (1972–1983) він редагував газету «Наша віра» (з 1988), захистив докторську дисертацію «Українська література й християнська традиція» (Мюнхен, 1993). Його вірші, друковані у виданнях Ю. Луцького («Листування з Є. Сверстюком», 1992), «Очима серця» (1993), «Наша віра» (1999), пріоретизували ідею посвячення («Самітні пророки...»), моралізування («Віра–Надія–Любов»), означилися мотивами шістдесятництва («Сервантес», «Шпага»). Серед них були твори, перейняті болем розлуки з Україною, уподібненою до коханої («Не являйся мені у снах...»), виповнені чуттям

побратимства дисидентів («Стусові на Колиму»), «споріднених у стражданні / В сірих бушлатах», – їх поет скликає на Щедрий вечір: «Ось ми й зібралися / Будьмо знайомі / В чистій самотній моїй хатині / На цій крижині будьмо як дома / Світ весь розколотий // а ми єдині». Їх відповідь на жорстокий виклик стала долею, яку вони прийняли з гідністю: «Добре, друзі, нас не минула / Чаша ця й офірний дим» («Реквієм», із посвятою Аллі Горській й В. Симоненку).

В'язнична поезія характеризувалася переважно публіцистичним дискурсом, прямим називанням подій і явищ тюремного й концтабірного існування, засвідчувала психотип невгнутої творчої особистості. Таку поезію треба вважати своєрідним колективним нотатником «малої зони», віршованим документом спротиву репресивній добі. Водночас з'являлася лірика високого художнього рівня, що апелювала до тропіки й артистичної стилістики, концентрувала художнє узагальнення жорстокої доби репресій, формулювала метафору онтології незнищеного життя, репрезентувала справжню літературу. То було випробування на право ідентифікуватися поетом, що політв'язні усвідомлювали, вбачали за собою майбутнє. «Ми ж встаєм з могил централів, / З мерзлоти і дна каналів, / МИ ІДЕМО», – стверджував І. Коваленко у «Вірші з примітивними римами», присвяченому «Пам'яті розстріляних українських поетів», відмовляючи в такій перспективі представникам репресивного режиму: «Ти живим уже конаєш, / Догниваєш день за днем». На жаль, деякі автори не змогли реалізувати можливості свого таланту або через трагічні події, або через перемикання на щоденну, небезпечну роботу політв'язня, як наполягав В. Рафальський: «Інтелігент ти, а чи ні, палкий поете, / Та опонентом уряду ти мусиш бути!». Кожен із них свідомо входив в сувору історію, робив історію, ставав історією незнищеної України, тому Орися Матешук, звертаючись до свої побратимів й посестер, була переконана: «Колись назвуть нас поіменно».

Затриманий контррозвідкою СМЕРШ у Лозуватці (1944) за участь в ОУН на Дніпропетровщині, зв'язки з боївками УПА, Микола Самійленко (1917–2011) був засуджений на десять років каторги й довічне заслання, після реабілітації (1963) влаштувався будівельником у Києві. У дебютній збірці «Сподівання» (1971), котра з'явилася завдяки В. Підпалому, М. Лукашу, за непретензійною пейзажною лірикою й вимушеними віршами на виробничу тематику помітні натяки на справжню поезію,

вистраждану в позасвітті ГУЛАґу, писану на цигарковому папері. Вона виразилася в другій книжці «Із вирію» (1989), особливо в наступних виданнях «Світ – однина» (1990), «Сповідь» (1992), «Хотілося вижити» (1993), «Закон–тайга» (1994) тощо. Не дотримуючись силаботонічних нормативів, часто сходячи до похапцем написаного вірша, що зумовлено в'язничними обставинами, котрі перешкоджали віршовому шліфуванню (в доробку поета траплялися сонети), він надавав перевагу шорстким замальовкам конкретики концтабірного повсякдення: «Коротшає відстань щодня / До всього: до кухні, до вахти, до БУРу. / Все ближчає. Звиклось. До всього. Що є. / Чманію». Автор знаходив волю спротиву у молитовно формульованій тріаді (однойменний вірш), котра, починаючись зверненням «БОЖЕ ВЕЛИКИЙ», означає три доміанти людського єства: апріорне «ЧОЛО Людини», ототожене з небом «СЕРЦЕ в небесному крузі», ДУША, уподібнена до Господнього подиху. Найпильніший конвой, найретельніший шмон не годні уярмити думку: «Засне барак. І я її, / Ласкаву, тиху, в слово втілю». Після повернення до Києва (1962) М. Самійленко розпочав другий етап творчості, дарма що не міг увійти в літературу як «повноцінний» автор, котрий в «ГУЛАГівській державі / Рабом усе-таки не збувсь». Новою сторінкою у творчих пошуках поета стали натурфілософські замальовки. Прагнучи «продовжити себе / на мить, // на крок, // на знак числа, // на слово», він надає значущості кожній неповторній миті, котра переживається у ледь уловних перехідних станах фізичного й метафізичного світів. Звертався М. Самійленко й до більших за обсягом віршових творів. Патетичний цикл «Із Шевченкової гори» побудований на невідповідності великого поета тиранам і катам. Таким був лейтмотив і поеми «Око» з памфлетними ознаками. Концепт історичної правди, випробуваної в концтаборах, покладено в основу поеми-феєрії «Закон–тайга», написаній в різні роки на етапах Краслагу й Карлагу (1949, 1953), Акчатау (1954). Інтрига експресивної філософичної поеми «Дві втечі з поверненням», написаної на рудні «Акчатау», закладена в підназві твору «Сон-видіння Григорія Сковороди 7/II–1794 в Іванівці», розгортається в підсвідомості головного героя, котрий «сам себе побачив – мов крізь шибку». М. Самійленко в образі філософа осмислював пошуки іманентної сутності свого життя в суворих випробуваннях. Збірний образ літературного андеґраунду постав у поемі «Бурлака», присвяченій Гр. Тютюннику. Виживаючи, талант

утверджував себе всупереч несприятливим обставинам, але ніде «з голосу правдивого не збився».

В. Свідзінський й Т. Масенко в «Літературному журналі» (1940) благословили Василя Борового (1923–2014) на терени письменства, але його перші збірки «Березнева земля» (1961), «Розмова з флейтою» (1964), «Жито – життя» (1967), друковані через двадцять років, уписувалися в контекст шістдесятництва. За ними лише проникливий читач міг помітити поета з нелегкою долею: «Я – творча міць, яка будує світ, / Хоч кожну ніч мене вели вмирати». В. Боровому довелося поневірятися в концтаборі Нориллага (1947–1956) за знайомство з В. Кобцем (Варравою) і Ю. Шевельовим, за вірші про Голодомор («І поникли села від наруги / Під тяжким ярмом печалі й бід. / Навіть з рук дитячих злі катюги / Виривали український хліб»), публіковані в газеті «Нова Україна» під час Другої світової війни. Працюючи в харківському журналі «Прапор» (редактор відділу поезії), він зазнав переслідувань у часи «генерального погрому», роками не міг у всій повноті розкрити «позасвітню таїну» репресій («Конвою крик, виття вівчарок, / Услід колоні – темний пил...»), слідства, котре вимагало «витворить сповна / З цього конюха з артілі / Терориста й шпигуна». Цинічна технологія правничого садизму розкрита в поезіях «Сага про молотників», «Судилище», «Таке собі миршаве...». Вірші В. Борового періоду його заслання, коли, за його іронічним зізнанням, «кар'єру барда із кар'єру / я в чорній рудні розпочав», сприймаються як ліричний щоденник сильної особистості, котра усвідомлювала в собі спадкоємця Н. Махна, Г. Сковороди, У. Кармалюка, переймалася злободенним питанням: «Де твій Монтень, Україно? // Де мудреці та державці?». Автор керувався вродженим чуттям свободи. Пафос життєлюбства поглибився у збірках після звільнення, зокрема у циклі «В аркані Кайеркана», виразився в збірці «Полинова сага». В однойменному вірші окреслена метафора полину, котрий «шепоче щось – а висловить не сміє», що властиво було поетові за умов комуністичного режиму. Назва не сподобалася комітету по пресі. Лишилося слово «Сага». Згодом і книжку було знято з тематичного плану («Молодь»).

Колишній повстанець й політв'язень Берлагу Іван Гнатюк (1929–2005) запам'ятовував свої «захальвні» вірші, «переписував, ховав по штреках», а після звільнення за станом здоров'я (6 лютого 1956) закопав. Пізніше відновлював, доопрацьовував і публікував у своїх

збірках, тому деякі з них мають подвійне датування, найповніше конкретизоване у трикнижжі «Нове літочислення», «Хресна дорога», «Правда-мста» на початку 90-х років, до нього увійшло найбільше віршів 1951–1956 років. Вільна від ідеологічного засилля в'язнична поезія І. Гнатюка виповнювалася героїчним чином «трагічного покоління» (однойменний вірш, написаний у колимському концтаборі «Аргакала»), засуджувала Й. Сталіна, смерть якого не зняла полуду з очей багатьох жертв комуністичного терору: «Він заморозив душі і уста – / Ніхто не вірить в смерть його неждану, – / На всіх языках рабська німота / Мовчить – і мовчки молиться тирану». Вірші І. Гнатюка можна сприйняти як нотатник політв'язня, починаючи від описаної з предметною достовірністю страдницької дороги в товарному вагоні від Львова до концтабірного позасвіття («Етап»: «Урал – Байкал – порт Ваніно, а далі / Охотське море, далі – Колима») з його безживними краєвидами: «Холодний край. Концтабір. І навколо / В два чоловічих зрости – частокіл. / Недремні вишки й поверх частоколу / Колючий дріт, натягнутий навкіл» («Концтабір ім. Белова»). Тут людину позбавлено ідентифікації («Я особовим номером навек, / Немов тавром, позначений цинічно»), її життя – знецінено в масштабних вимірах: «... Колони й колони – мільйони їх тут, / Невинних, ідуть під конвоем – в нікуди». Жахіття радянського пекла розкрито в написаній терцинами поемі «Голгофа». Поета після звільнення постійно переслідувало відчуття «відсутньої присутності» в літературі й суспільстві, дарма що виходили збірки (їх нараховується шістнадцять), починаючи з «Повені» (1965). Цикл «Потойбіч дійсності» (1956–1991), написаний октавами й сонетами, висвітлював поневіряння автора шляхами української руїни («великої зони») після концтаборів: «Те саме горе і безправ'я, / Байдуже – воля чи тюрма».

Інженер-хімік Атена-Святомира Пашко (1931–2012), розлучившись із кар'єристом В. Волянським, знайшла спільну мову з дисидентами, пізніше одружилася з В. Чорноволем під час його заслання в Якутію (1969), вимагала від Верховного суду УРС скасувати вирок Вероніці Морозовій (1970), брала участь у виданні «Українського вісника», під час «генерального погрому» була свідком на судах над В. Чорноволем й Іриною Сенік, зазнала переслідувань КГБ й арешту (три доби СІЗО). Б. Антоненко-Давидович розкрив у ній поетичний талант, В. Чорновіл заохочував дружину до віршування. Перші збірки Атени

Пашко з'явилися за межами України: «На перехрестях» – в Мюнхені, «На вістря свічки» – в Балтиморі–Торонто. У них постає жіночна (Михайлина Коцюбинська) і вольова лірична героїня, перейнята вірою «у єдиного Вседержителя і Творця». Атена Пашко обрала чин випробувань характеру на екзистенційній межі («Жити й боятися жити – / Навіщо тоді моє життя?»), всупереч деструктивним реаліям («А була ти княгинею, / А була ти козачкою, / А робили рабинею, / А робили батрачкою...»), в поновленні етногенетичної пам'яті, котра мотивує розуміння онтологічної цілісності: «Я – світ один і два світи в мені: / Цей, // що п'є листям сонячне проміння, / І той, з якого проросла корінням. / Тому мене немає в однині». Можна тут припустити архаїчну форму двоїни, не так граматичну категорію (дві світи), як філософську, однак поза дуальністю, а в єдності індивідуальної й родової свідомості, в проявах християнської еквівокації. Конкретизацію такої самототожності поетка обстоювала через органічний для неї етнонім «бойкиня» (однойменний вірш), через духовно багату, артистичну, нескорену особистість: «А коли вели на страту, // на розстріл сина. / Стояла – і ні сльозини... / І тільки в коси // сріблом сивини. / Моя Бойкине!».

Для Галини Гордасевич (1935–2001) та багатьох її ровесників ««культ» – не абстрактне поняття, / Не історія, стара, як легенда», а особиста «молодість, за ґратами проведена», «вірші на столі у слідчого / Про першу весну і про перше кохання». Її, дочку репресованого священника, засудили за статтею 54-10 на підставі таких віршів (листівка), як «Зазеленіла ружа в полі, / а я, всміхаючись, іду / назустріч невідомій долі». Епітет викликав підозру, бо ніби заперечував напрямок до комунізму. Неповнолітню Галину Гордасевич заслали в табір для жінок-інвалідів під Черніговом. Пізніше, осмислюючи свою долю, вона не погоджувалася «прожити по-іншому, / Жодного дня, ані жодної хвили», згадуючи, як «заповнювала блоки бетоном», «розвантажувала баржі з цементом» тоді, коли «у дівчат були перші побачення». Так формувалася сильна особистість, змушена постійно перебувати під хижим оком КГБ: «І якщо я все це разом з країною / Змогла перетерпіти і подолати, / Значить, стала я мудрою, / Значить, стала я сильною, / Значить, в світі ще мушу зробити багато». Реалії були жахливіші й цинічніші за сюрреалістичні видіння: «Зняли з мене шкіру / Та й вичинили, / Та й пошили чоботи, / Чоботи на рипах, / Та й сказали: – Чого ти / Холодна, як риба? / Взувай-но на ніжки / Та вшквар гопака».

Сценаристи й режисери «спектаклю» з брутальною стилізацією народних звичаїв не впокорили свою «жертву»: «... Ну що ж. Станцюю. Гаразд. / Бог дасть – не в останній раз». Поетка відмежувала себе від антисвіту, репрезентованого Москвою й Красною площею, знаних «Не за красу. / Лиш дурень повірить відразу, / Що тут початок землі», а за ріки пролитої крові. Галина Гордасевич запевняла: «Ми нікому не віримо на слово, / Ми не віримо в правду Москви».

Дебютна збірка «Веселки над тротуаром» (1966) показала зовсім іншу поетку: книжку виповнював бадьорий пафос шістдесятництва, бажання випити «блакитну чашу неба», лише іноді з'являлися «чорні хмари ворожі», не годні заступити усміхненого сонця. Звертаючись до яблунь дитинства, Галина Гордасевич лише натяками згадувала своє минуле («Я немало в житті грішила, / Тільки вам не можу збрехати»), впевнена у своїй правоті («Буду жити і працювати, / І на вулицях посміхатись, / І не вбити мене нікому!»), випробовувала себе в поєдинку з собою (Двобій»). Знаючи, що «може б, щастя сонцем не квітло, / Якби поруч нещастя не йшло», поетка зберігла чуття таємничого, втіленого в образі синього птаха «на гіллі / Старої вишні», бачити якого випадає не кожному. Абстрагуючись від абсурду радянських реалій, вона засвідчила себе в повноті буття тут-і-тепер: «Сміялася жінка голосно й заливисто, / Сміялася жінка дзвінко й щасливо». Лірика Галини Гордасевич в кожній збірці має ознаки психологічної медитації. За зізнанням поетки, вона могла бути творена «і сто, і двісті, і триста років тому» й через «сто, і двісті, і триста років», але попри відомі здавен теми й мотиви в літературі, надто в любовній ліриці, визначальним лишається особистий досвід письменника. У випадку з Галиною Гордасевич важливе значення мав її в'язничний досвід, котрий посилює екзистенціал свободи, загострений присмак життя в її поезіях.

Олександр Григоренко (1938–1962), в'язень мордовського «Дубровлагу» (1959–1961), за однією з версій, за «невідомих обставин» утопився у Дніпрі (1962). Його поезії (й три оповідання) зберіглися завдяки коханій Олександрі, Олені Задворній, О. Різникову, друкувалися в альманасі «Вітрила» (1967), в журналах «Визвольний шлях» (1999, кн. 8), «Українська культура» (2007. Ч. 8), засвідчували самобутній ідіостиль поета. У популярному серед сучасників вірші «Ти мене полюбиш не за пісню...» критерій любові означено національним

сумлінням: «Ти мене полюбиш за залізну / Відданість вкраїнському народу». У ліриці О. Григоренка панувала атмосфера шістдесятництва з притаманним йому моральним максималізмом, юнацькою романтикою «життя, що йде валами». Він повставав проти соціальної фальші й національної дискримінації, тому як військослужбовець опинився в лабетах Військового трибуналу Бакинського округу, був засуджений на шість років за «антирадянську агітацію і пропаганду» (не добув терміну). Іронічно вподібнюючи себе до демона Асмодея, поет не комплексувався на чужині, серед «мертвотних в'ялих лиць»: «кучері задуманих беріз» нагадували йому Україну. О. Григоренко сприймав в'язничну традицію як належну, звертався до тюремного досвіду П. Грабовського, котрого на каторзі оточували «чужі обличчя, чужі люди / І мова – Боже! – як чужа. / Ще й мундирований паскуда / Стократ поета обража». Замислюючись про призначення поезії («А я вірша пишу. Спитати – нащо?»), він доходить висновку: «краще / Замість пера в руках тримать батіг». Водночас відчував у ній життєву потребу задля протистояння «насильству й підлоті», що здійснює любовна лірика («Моїй бджілці»), у якій кохана набуває універсального сенсу при розмаїтих її формах існування: «Все, що є і нема чого – ти».

Шлях у літературу Івану Сокульському (1940–1992) з Дніпропетровщини перекрили, тільки-но він опинився за ґратами за так звану «антирадянську діяльність». Він устиг опублікувати добірки в альманасі «Вітрила» (1967), у журналі «Прапор», подати рукопис до видавництва «Молодь», сприйняв долю дисидента як належну: «Так мусить бути!». Збірки «Владар каменю» (1993), «Оточення волі» (1997) з'явилися посмертно. Метафора «Ходить жах на ножах, / а любов на трупах. / Ходить час-папуас / і товче нас в ступах» відображала суть першого і другого «покосів». Означена публіцистичними перевитратами лірика І. Сокульського переймалася роздумами над пошуком виходу з абсурду буття. Камінь як символ життєвої енергії, ув'язненої в неживій матерії, – найчастотніший серед інших образів. Поет проголошував себе «владарем каменю» (однойменні вірш і збірка), обігрував семантику твердого мінералу, вбачав у ньому закарбовані віки, вгамовану тишу, «скипілу кров», космоцентричну основу буття: «Вода заховалась у камінь, / земля заховалась у камінь, / мій крик заховався у камінь, / мій день зупинився – віками!.. / Знебутий, закутий у камінь – / живу». Другою значущою лексемою став архетип степу, визначальний для

структурування ментальності степовика («Слухай. Будь отут. Дивись»), якому перешкоджає здійснитися «порожнеча» псевдодійсності, коли «Дніпро ім'я своє забув». Деревя – «досконалі в Божім хисті [...] / як Христос, сумні і чисті, / діти неба і землі» – ще один ключовий образ лірики І. Сокульського. Часопростір без ґрат, у якому «дивні подвиги вершить / відсутній народ», і за ґратами («Давня тиша. Камера. Один») майже не відрізняються, хіба що поєднані метафорою абсурду: «Ніч без вікна. / Ніч мов провалля. / Лиш крок – і проковтне / сліпа безодня, чорне небуття...». Однак в уяві поета переважали переконання: «Пороги є! / Неправда, що їх знищено, / Треба лише, пливучи Дніпром, / уважніше дивитися у воду».

Здавалось би, безкомпромісний характер Валентина Мороза (1946–2019), який пережив радянську каторгу (1965–1969, 1970–1979), есеїста, прихильника націоцентричних поглядів в дусі Д. Донцова, мав би позначитися на його ліриці. Натомість вона вражає медитаціями, очевидно, написаними переважно перед ув'язненням, виконує психотерапевтичну функцію. Лише окремі твори апелюють до громадянських мотивів, однак у філософічному сенсі. Універсальна у тропях розмаїття національного лексикону Україна постає як «сонячна червіль, важка чорнота», у пісні – «випнуті вії летючих тополь», у знаках – «сплетені берла трирогих биків», у молитві – «сивого степу нічне шепотіння», у знамені – «сонячний присок на синьому небі». Міфософські зацікавлення автора явлені в образі вітру – «сивого внука Сварога», котрий затрубить, «мов ярла ріг» («Тятива»), у купальських ігрищах пращурів – до них під остиглою короною Сонця і проминутого літа «з далекого царства їхала вже Коляда, / повновида дівка – Дажбогова донька» («Прелюд»), у містичній фабулі папороті: «По щербаті вінця час заповнив чаром / хмурий тиші сумерк – пралісу ковчег, / раптом жаху скрик – шугоне совою північ, / синій горицвіт таємно зацвіте». Густа язичницька семантика відтворює космогонічне дійство, спроектоване на реалії повсякдення, в якому бере участь Лада, народжуючи сонце («Народження»). Споглядаючи оселю Бога у гromі, ліричний герой, наслідуючи Його, мусить викувати Боже слово на граніті («Вірую»). Історіософський мотив, переплетений з міфемами («Почаїв»: «воевода Юрій на посивілім коні / передвічного змія добиває пікою», Мати Божа рятує обитель від нападу турків) висвітлював і конкретні постаті, як-от легендарного Любарта (ним міг

бути Любарт-Дмитро, Гедимінович – останній правитель Галицько-Волинського князівства, засновник Луцького замку, луцький князь у 1323–1324, 1340–1383 рр.), завдяки якому «забіліє співучий Забороль березовою корою, / гостроверхим вовком Хотомель визирне, / а Біла Вежа виросте ведмежою головою» («Луцьк»). У скромному поетичному доробку В. Мороза переважають натурфілософські замальовки («Туман», «Поліські там-тами», «Громовиця», «Дримба»). Споглядання природи відкриває в ній нові грані буття. Сюжет будується за принципом невимушеної градації, завершеної точним пуантом, як у вірші «Холодний гай». Пора осінніх прощань, коли «дбайливий дятла стук» збиває «на зиму зруб», має своє завершення: «Засне вода. // Тихенько тьохне лід».

Метафора в артистичних мініатюрах часто вражає інтригою («Бушує дикий мед. // Глухий тривоги бубон / жене бентежно нас // за сонцем навздогін»), набуває синестезійних ознак («Іржава мідь дубів / осінню ноту трубить»), зримих, пластичних форм («Липень-пан, гарбуз жовтоголовий, / повен сил, дженжурився на плоті»). Зазнавали одивнень й метонімії: «Губи Таврії гарячі / смаглий вітер лоскотав». Різні істоти й рослини знаються на особливій знаковій системі природи: «Читає зорі лис, // в дуплі сова ворожить, / мовчать кружала пнів, // шепоче голий граб». Натурфілософська стилістика позначається і на любовній ліриці, сповненій душевної гармонії, невимушеної гри звукописом й лексемою «купава», тобто латаття («Так жовто світяться купави...», вірш написаний за ґратами). Автор поширив самвидавну збірку «Прелюд» (1970), опублікував добірку «Вірші із збірки «Прелюд»» («Поезія з-за колючих дротів». Мюнхен, 1978).

Василь Рубан (1942–2017) зараховував себе до кола Київської школи, котра обстоювала принципи «чистої поезії». Він таких настанов не завжди дотримувався. Йому, починаючи з другої половини 60-х років, ближчі стали дисиденти. 1968 р. його заарештували за поширення антирадянських листівок. В. Рубан написав програму української національної комуністичної партії, поширював самвидавний роман «Помирав уражений проліском сніг», працював над рукописом «Україна комуністична самотійна», за котрий на підставі вердикту Київського обласного суду опинився в психіатричних лікарнях (1973–1978). Ще в 60-ті роки, після низки публікацій в періодиці з

прихильними відгуками С. Крижанівського, С. Клименка, І. Драча, він підготував машинопис «Химера» (1964–1969). То була книжка поетичного життя В. Рубана. Вона пізніше з'явиться під аналогією назвою як вибране (1989). Самвидав 1969 р. складався з п'яти збірок: «Роздвоєння таємниці», «Наближення», «Поранені очі», «За цими не кольоровими дверима», «Я і місто». Сюжети віршів нагадували одномоментну фіксацію світлин («...моє чоло продовжує вікно – / квадрат білий. / Воно п'є з кулі, / повної сонячного світла, / вікно заплетене яблуневими вітами, / наче чоло – нервами»), метафора перетворюється на констатацію зображення («...вікно...», «...прозора усмішка...»). Майже всі вірші починаються трикрапкою, немовби вказують на фрагмент попередньої події, або ж ситуацію без події: «...нічого не сталося, / лише цигарка квапливо згорала, / і груди жадібно вбирали дим / лише / якась там дешева цигарка... / Назавжди!». Іноді з'являються майже сюрреалістичні видіння: «...іду без черепа / (я череп разом з капелюхом / покинув дома)». Збірці «За цими кольоровими дверима» поряд із ідилічними картинами («...він полюбив її, а вона його...») з'являються метафори драматичного сенсу з несподіваними, хоча із закономірними акцентами невідповідностей: «...на дротах задиханих, / на димарях почорнілих, / на листі закошеному / росте костиста жовта мурашка: / то не дитина, / то не мадонна, / то людина...». Урбаністика збірки «Місто і я» («... Кожен день на вулицях Києва хтось відчуває себе сином...», «...пройшов по вулиці, ось вже й додому пора...») не поглинула світовідчужання природної людини («Заспівають півні на рушниках / голосами немовлят...»). В. Рубан уподобав верлібр із епічними ознаками метафоризованого наративу, не цурався силаботоніки, вільно почувався в циклі катренів, відтворив тривожну ситуацію перших «покосів»: «За вікном пантрує вбивця, / бо отримує зарплату. / Спи, синочку, і надійся: / Скоро вб'є він твого тата» («Колискова»). Поет зважився на артистичний, сповнений еротичного шалу вінок сонетів, котрий вражає потужною вітальною енергією («Об'єднання заповонило нас, / На грані Роду золотий екстаз: / Собі ми видаємося Богами») й драматизмом неможливості реалізувати родинний космос: «Забрали москалі мене із дому, / Роздерли нас надвоє по живому».

Другий період творчості В. Рубана, означений переслідуваннями й арештами автора, помітно відрізняється від першого. Його лірика зазнає соціальної й національної заангажованості, переповнюється

реаліями відчужень, котрі пролягли між людьми під час перших «покосів» («Я знаю, мій друже...»), суспільною патологією («Поміж нами секоти і слідчі...») й абсурдними невідповідностями («Малюємо плакати і вітрини...»), котрі формують натури з роздвоєною свідомістю («Враження від очей П. Г. Тичини», «Теж про П. Г. Тичину»). Поет виходив на семантику невгнutoї особистості, переконаної, що «волі блиск засяє на Тризубі», уявляв, як переживе «той день від надміру щастя. / Це буде 22 січня...» [День Злуки – Ю. К.], усвідомлював себе пасіонарієм: «...бездонна жінко Роду, / Вкраїно, / з серцем молодого лева / син вийде у світ / і всміхнеться сталево...».

Фах журналіста позначився на експресіоністській ліриці Сергія Набоки (1955–2003). Він ще у студентські роки утверджувався в андеграундній літературі, разом із однокурсниками випускав рукописний альманах «Хлам», упорядковував власну самвидавську книжку «Прозріння». Брав участь у роботі «Українського демократичного клубу». В його збірці під «авангардистською» назвою «Увага № 0» (2003) містилися вірші, написані протягом 1983–1988 рр., частина яких створена під час ув'язнення автора (1981–1984): «Три довгі роки / І крапка. Мов крапля. / Моєї крові червона крапля». Він уник публіцистичних перевитрат завдяки гротескній метафорі: «Кожен отвір – двері, кожен отвір – брама. / Зазирає в очі подих за рядом екрана. / Подих порожнечі...». Світ розірвано на дві несумісні частини «батьківщини й небатьківщини». Сподівання на «справжній день // розплати» за вкрадену свободу набувають особливої гостроти, як і «погляд нишком із шпарин тюрми» на довкілля. Наповнене вітальною енергією («А в очі – як троянда урочиста / [...] ранкове місто»), воно вимагає бути повноцінною особистістю, «хай попереду смерть у незаниханих холодних краях / Без останнього слова, без сповіді і причастя». Воля після неволі набуває надзвичайної цінності на тлі осіннього пейзажу: «Не ховаюся, ні! / Я в жовтий // Колір живу. / Я – живу. Я – живий... Так дивно!».

Висновки. Поети-політв'язні і в'язні сумління – аутсайтери в українській літературі, завжди лишалися вірним визначальним чиним протистояння репресивній системі, що зумовлювало семантику їх лірики в річці національного спротиву.

Список використаних джерел:

1. Дисиденти. Антологія текстів. Упоряд. : О. Сінченко, Д. Стус, Л. Фінберг; Наук. ред. О. Сінченко. Київ : Дух і Літера, 2018. 656 с. (БІБЛІОТЕКА СПРОТИВУ, БІБЛІОТЕКА НАДІЇ).
2. Поезія з-за ґрат : Антологія. Поетична творчість український політв'язнів радянських тюрем і концтаборів. Упорядн. Олена Голуб. Київ : «Смолоскип», 2012. 869 с.

References:

1. Dysydynty. Antolohiia tekstiv. Uporiad. : O. Sinchenko, D. Stus, L. Finberh; Nauk. red. O. Sinchenko. Kyiv : Dukh i Litera, 2018. 656 s. (BIBLIOTEKA SPROTIVU, BIBLIOTEKA NADII).
2. Poeziia z-za hrat : Antolohiia. Poetychna tvorchist ukrainskyi politviazniv radianskykh tiurem i kontstaboriv. Uporiadn. Olena Holub. Kyiv : «Smoloskyp», 2012. 869 s.